

Exkludering som fält – inkludering som uppdrag

Om uppdragsetnologen som reflexiv pedagog¹

OSCAR PRIPP är forskarassistent vid institutionen för kulturantropologi och etnologi vid Uppsala universitet. Inom projektet Det svenska kulturlivets förändring i en föränderlig värld studerar han hur nationell gemenskap förstås och formuleras inom kulturinstitutioner och kulturprojekt i olika regioner och nationella sammanhang. Förutom Sverige genomförs kortare fältarbeten i Estland och Norge. Rapportboken Antirasismens gränser och fallet Nogger Black. Om rasismbegrepp i Sverige som är skriven tillsammans med etnologen Magnus Öhlander ges ut hösten 2007.

Svensk etnologi har deltagit i samhällsbyggandet under lång tid. De tidiga folklivsforskarna var aktiva i konstruerandet av en svensk nationell kultur, en tradition som upprätthållits fram till våra dagar. Ofta har forskarna varit mer eller mindre lierade med statsmakten och bidragit med kunskap som uppmärksammar olika befolkningsgrupper ur nya perspektiv. Mitt intryck är att etnologerna varit en del av en svensk intellektuell tradition, där den intellektuelles roll inte i första hand har varit att kritisera den sittande politiska makten. Snarare har man uppträtt i ett slags samförstånd med staten i en gemensam strävan att åstadkomma goda villkor för landets invånare.

Ju närmare vi kommer vår samtid desto svårare är det förstås att se vår egen roll i sammanhanget. Under 1900-talets två sista decennier växte studiet av immigranter i Sverige fram som ett starkt forskningsfält inom etnologin. Vi som utforskade ämnet var ofta kritiska mot den offentliga sektorns sätt att hantera mångfaldsfrågor. Vi lyfte fram marginaliserade invandrargrupper villkor och pekade på vikten av att förstå hur människor levde sina vardagsliv. Målet var att skaffa kunskap om hur det mångkulturella Sverige växte fram. Inte sällan skedde forskningen på uppdrag av olika myndigheter.

I backspegeln kan man konstatera att mycket av det som utfördes underbyggde en svensk etnicitet som något normerande gentemot vilket allt annat mättes och förstods. Mer eller mindre medvetet. Senare års etnologi har strävat efter att göra upp med den rollen och försökt att utveckla granskningen av myndigheter och offentlig sektor. Ett stort intresse har ägnats åt att avtäckta hur den

föreställda svenskheten tjänar som en exkluderande och diskriminerande grund i myndighetspraktiker och liknande. Till den fåran sällar sig också detta bidrag. Frågan som man samtidigt kan ställa sig är vad dagens etnologiska hållningar ingår i för slags samhällsbygge och maktutövning, vilket sannolikt kommer att upp-dagas av morgondagens etnologigeneration.

I den här artikeln utgörs min empiri av statliga kulturmyndigheter och kulturinstitutioner, en sektor som präglas av snedrekrytering och ojämlikhet. På de nationella scenerna och museerna har ledarna undantagsvis utländsk bakgrund och än mer sällan ursprung utanför västvärlden (Pripp, Plisch & Printz-Werner 2005). Trots regeringsdirektiv om att kulturinstitutionerna ska spegla det omgivande samhället, saknas med andra ord en korrelation mellan befolkningsstrukturen i Sverige och sammansättningen inom kultursektorns organisationer.

I en omfattande undersökning, som utfördes av Mångkulturellt centrum för kulturdepartementets räkning, kunde vi konstatera att representationen av människor med utländsk bakgrund främst återfanns långt ner i organisationerna (Pripp, Plisch & Printz-Werner 2005). Många som arbetar inom kultursektorn deltar i en vardag där mångfalden representeras av dem som städar, arbetar i kaféet eller restaurangen och som sköter vaktmästeri och i viss mån teknik. Bilden är helt annan bland dem som sitter i ledningar, är mellanchefer och bland dem som producerar, skapar, iscensätter och ställer ut, etc. På dessa nivåer är den etniska och kulturella mångfalden sällsynt.

Syftet med artikeln är att visa hur man som etnolog kan fördjupa kunskapen om hur institutioner exkluderar människor

med utländsk bakgrund. Framställningen tar fasta på fyra uteslutningsmekanismer: (1) *bristande engagemang och kunskaper*, (2) *exkluderande nätverk*, (3) *mångtydighet* och (4) *ambivalens*. Avslutningsvis diskuteras hur man pedagogiskt kan presentera resultat som fördjupar de ansvarigas engagemang och bevekelsegrunder för att förändra sina organisationer.

Mitt intresse för forskningens pedagogiska effekter är en konsekvens av ett mångårigt samarbete med myndigheter på nationell, regional och lokal nivå. Att interagera med politiker, praktiker och tjänstemän utvecklar en alldeles speciell reflexiv förmåga hos forskaren. Kontinuerliga möten med dessa aktörer förmedlar kunskap om vilka "modeller av verkligheten" som dominerar i offentligheten vid en viss tidpunkt. Kunskapen om hur läsarna tolkar och omvandlar resultat till praktisk handling höjer medvetenheten om texten som (pedagogisk) konstruktion. Denna insyn i mottagarnas bruk av resultat synliggör även forskaren som ett politiskt subjekt (vare sig hon eller han önskar vara ett eller inte).²

Uppdragsforskaren tvingas att fråga sig var hon eller han står i förhållande till dominerande världsbilder och politiska viljeriktningar hos beställarna. Och särskilt som fältarbetande forskare befinner man sig i flera positioner samtidigt, som del av ett etablissemang med tolkningsföreträdare och som "lierad" med underordnade grupper. Genom att flytta runt mellan olika positioner och sammanhang uppstår vad som närmast skulle kunna liknas vid en "Multi-Sited Ethnography" där forskaren både får syn på sig själv, sin uppdragsgivare/avnämare och sin empiri utifrån olika horisonter och med hjälp av skilda materialkategorier (Högdahl 2003, Marcus 1995). Den fältarbetande etnologen

får ofta svårt att fjärma sig från vardagslivets realiteter i både maktens korridorer och hos de olika grupper som skildras. Denna unika mellanposition innebär också möjligheter; forskaren har genom sitt tolkningsföreträdare i sociala och kulturella frågor särskilda mandat att påverka andra grupper med inflytande. Nyckeln till förändring av andra ligger ju ofta i förändringen av sig själv och sina "gelikar", vilket är en pedagogisk utmaning (Einhorn 2005). Ett spår i denna artikel är följaktligen att framhålla nödvändigheten av kunskapsmål som är inriktade på reflexivitet hos grupper med inflytande och tolkningsföreträdare.

Jag var ingen vanlig skådespelare utan en utländsk skådespelare som blev anställd som invandrarskådespelare... Det har inte utvecklats under alla år. När jag ringer och söker jobb, måste jag alltid förklara först att jag inte söker en invandrarroll utan en roll som passar mig (Mina Azarian).

Skådespelaren Mina Azarians ord speglar hur jag i denna text vill närma mig mekanismer som skapar strukturella uteslutningseffekter. Med strukturer avses här, enkelt uttryckt, sammantagna effekter av många enskilda aktörers handlingar och förhållningssätt (Giddens 1993, Runfors 2003). Den gemensamma effekt som skapas behöver inte alls överensstämja med de inblandades personliga övertygelser och intentioner. Ofta kan en individ inte överblicka hur den egna hållningen samverkar med andra individers hållningar i det som bildar exkluderande mönster och som upprätthåller givna ordningar. Det Mina Azarian ger uttryck för är uppreparande mönster av vardagliga praktiker hos nyckelpersoner inom kulturinstitutionerna. Dessa kulturföreträdare visade sig i vår undersökning ofta vara omedvetna om hur de "tillsammans" skapade ett sam-

manhängande mönster. Vanligtvis var det inte deras avsikt att utesluta – i detta fall – en skådespelare med utländsk bakgrund. Men effekten av deras sätt att förstå människor med ursprung utanför västvärlden blev till en gemensam strukturell uteslutningseffekt, tydlig för Mina men otydlig för dem själva.

BRISTANDE KUNSKAPER OCH ENGAGEMANG SOM UTESLUTNINGSMEKANISM

I vår undersökning kunde vi konstatera hur vanligt det var med bristande engagemang och kunskaper i mångfaldsfrågor bland personer i ledande befattningar. Denna brist såg vi som ett centralt problem eftersom den högsta ledningens engagemang är avgörande för en organisations förmåga att inkludera etnisk och kulturell mångfald (Mlekov & Widell 2003). Ledande och tongivande krafter måste med andra ord själva "äga frågan" för att den ska kunna förankras inom organisationens olika delar.

Inom kultursektorn bidrog de bristande kunskaperna till att mångfaldsfrågorna valdes bort i konkurrens med andra frågor. När ett svagt engagemang visade sig vara ett utbrett fenomen bland många institutioner blev den gemensamma effekten strukturell såväl inom den statliga kultursektorn som helhet som inom de enskilda organisationerna. Våra samtalsintervjuer visade hur starkt medarbetarnas inställningar präglades av hur frågorna formulerades ovanifrån. Uttryckte den högste chefen sin oförståelse inför ämnet mötte vi samma attityd hos medarbetarna. Om institutionerna dessutom var hårt toppstyrda vågade mellancheferna knappt uttrycka några synpunkter alls i frågan. I

undersökningen var det också påfallande hur organisationer med initierade och engagerade ledningar hade engagerade medarbetare, vilket avspeglade sig i verksamheternas alla delar.

Samtalsintervjuerna med institutionernas ledare gav oss också en karta över inom vilka områden man särskilt saknade kunskaper. Påfallande var till exempel hur starka argument om mångfaldens problem byggde på ytliga allmänkunskaper. Det gav oss också anledning att fundera över hur vi skulle kunna stödja ledningarna i att skaffa sig fördjupade bevekelsegrunder. Till detta återkommer jag under rubriken *Fördjupa bevekelsegrunder*.

EXKLUDERANDE NÄTVERK

De intervjuade cheferna förmedlade hur kulturinstitutionernas och kulturmyndigheternas ledande skikt omgav sig med starka och omfattande nätverk. Ledare berättade om hur man ofta rekryterade redan kända eller rekommenderade utställningsproducenter, regissörer, skådespelare, projektledare m.m. Man ansåg sig då inte behöva annonsera ut tjänster på grund av vetskap om vilka som skulle kunna komma ifråga. På sina håll sökte man att utöka mångfalden genom att uttrycka sådana önskemål i annonser, det vill säga via formella rekryteringskanaler. Samtidigt pågick en parallell rekrytering via informella vägar där mångfaldsaspekten ofta fick stryka på foten.

Nätverksrekryteringen fördes ofta på tal då de intervjuade beskrev tillsättningar av såväl administrativa tjänster som befattningar inom produktionsledet. På en stor institution berättade den ansvariga personalchefen att rekryteringen inte skedde genom annonser längre. Hon me-

nade att verksamhetsfältet inte var större än att de aktuella kandidaterna redan var kända för rekryterarna. Man berättade också om hur det kunde finnas en kader av – ofta unga – personer som gjorde sig påminda på olika sätt för att få komma in och jobba. Dessa personer utgjordes exempelvis av tidigare projektanställda, studenter som arbetat tillfälligt som praktikanter eller andra unga personer som själva bekostat meriterande utbildningar och skaffat sig erfarenheter internationellt, eller som gjort sig kända för institutionerna via andra kontaktvägar.

Inom kultursektorn valde man att rekrytera via nätverk av bland annat kostnadsskäl. Det var både ekonomiskt och tidsmässigt mer kostsamt med utannonseringar och omfattande urvalsprocesser. Man menade att annonser ändå inte ledde till att de mest lämpade personerna sökte jobben. Även om nätverksrekryteringarna kunde motiveras ekonomiskt fann vi hur sådana förfaranden motverkade en utökning av mångfalden bland de anställda (jfr Tilly 2000). Man omsatte med andra ord ett sammanbindande socialt kapital, som stärker banden mellan redan inkluderade kategorier, istället för att utveckla ett överbryggande socialt kapital, nödvändigt för att kunna skapa en övergripande medborgargemenskap med fler befolkningskategorier inkluderade (jfr Borevi 2002: 43f).

Ungefär sextiofem procent av alla rekryteringar i Sverige sker via informella nätverk och kanaler (Bethoui 2004). Enligt de intervjuade var siffran inom vissa delar av kultursektorn betydligt högre. Sverige kännetecknas av en etniskt segmenterad arbetsmarknad och en starkt segregerad bostadsmarknad. Om en betydande del av rekryteringen sker via informella vägar, innebär det med stor sann-

likhet att dessa kontakter inte överkorsar arbetslivets och bostadsmarknadens demarkationslinjer. Kommunikationen följer längs sammanbindande informella kanaler istället för överbryggande. I vår undersökning hann vi endast beröra kopplingen mellan arbetslivets och vardagslivets nätverk, men förstod att fältarbeten och samtalsintervjuer skulle kunna tillföra klargörande kunskap om hur sådana svärfångade exkluderingsprocesser går till.

Vi kunde också notera att dessa uteslutningsprocesser ofta var osynliga för dem som ingick i gemenskaperna; för dem verkade vägen ligga öppen för alla som vill komma in och delta. I återkopplingen med kultursektorns ledare diskuterade vi till exempel förändrade rekryteringsförfaranden och hur man aktivt kan skapa heterogena organisationer med medarbetare vars sociala nätverk sträcker sig tvärs över segmenteringens och segregationens gränser (jfr Edström & Printz-Werner 2004).

Vi försökte också tillföra kunskap om hur människor som ingår i ett gemensamt nätverk med starka band tenderar att handla på ett likartat sätt och hur central information stannar mellan dem som ingår (jfr Pripp 2001). Svaga sociala band och nätverk, "weak ties", ger människor fler handlingsalternativ och kontaktvägar samt har en viktig potential då det gäller rekrytering inom arbetsmarknaden (Granovetter 1973). De svaga mer vidsträckta nätverken är avgörande framför allt när det gäller informationsspridning som sträcker sig utanför de starka gemenskaperna. Dessa svaga nätverk visar hur våra sociala kontakter på mikronivå är sammankopplade med strukturella effekter på ett makroplan (Granovetter 1973). Med en sådan sammankoppling mellan mikro och makro får också etnologiska kvalitativa resultat en central plats i förståelsen

för hur strukturell exkludering går till i praktiken.

Den uteslutande effekt som många aktörers nätverkande skapade, var vad vi förstod inte alltid avsedd eller överblickbar för enskilda individer. Det var ofta en produkt av vardagliga rutiner och arbetssätt inom organisationerna för att hålla nere kostnader och få dem att fungera så smidigt som möjligt (jfr Tilly 2000).

MÅNGTYDIGHET

Kultur är ett hyperkomplext begrepp, vilket betyder att det har många olika innebörder som kan aktiveras samtidigt i en och samma diskussion (Fink 1988, Öhlander 2005). Hos hyperkomplexa begrepp finns tidigare betydelser och betydelsesammanhang lagrade och de står ofta i fokus för en kamp om giltiga tolkningar och definitioner. Det handlar med andra ord om centrala maktbegrepp (Brylla 2003).

Meningsskiljaktigheter om definitionen av mångkultur var vanliga bland kultursektorns ledande aktörer. Resultatet blev att olika aspekter spelade ut varandra och försök till förändringar klingade därmed ofta av. Våra intervjuer gav oss möjlighet att förstå detta teckenspel, hur och när kulturbegreppet gled mellan olika innebörder. De flesta av de tillfrågade hänvisade naturligt till den estetiska betydelsen av kultur och förknippade kulturell mångfald främst med ett klassiskt liberalt tankegod: en mångfald av idéer, stilar, erfarenheter och uttryck, etc. Men när de diskuterade "kulturell mångfald" tenderade de ändå att glida över till berättelser om invandrare utifrån en klassisk antropologisk definition. Ofta framhölls den estetiska tappningen med olika stilar,

genrer och konstformer som något dynamiskt och den antropologiska varianten som något smalt och statiskt. Betydelseglidningar förekom också då man besvarade våra frågor – om andelen medarbetare av olika ursprung – med att istället berätta om mångfalden som tema i produktionerna. Det var berättelser om hur man uppmärksammade flyktingskap och utsatthet i uppsättningar och utställningar och om samarbeten med det svenska biståndsorganet SIDA i olika utvecklingsländer. Otydliga förhållningssätt till hyperkomplexa begrepp cementerade befintliga maktordningar och motverkade mångfalden i organisationerna.³

AMBIVALENS

De tillfrågade sade sig vara positivt inställda till etnisk och kulturell mångfald. Ett vanligt argument var att den egna myndigheten eller institutionen hade i uppdrag att spegla det omgivande samhället. Man beklagade sig samtidigt över att organisationen inte motsvarade detta krav på avspiegling. Ett annat argument var att organisationerna skulle bli mer dynamiska och utvecklingsbara om personalen var mer heterogen och representerade olika idéer och erfarenheter. En tredje synpunkt var att konsten och andra kulturella uttryck behövde nya influenser för att kunna utvecklas. Ett fjärde argument, som framhölls av ett fåtal, var att kulturinstitutionerna och kulturmyndigheterna måste vara mer delaktiga i arbetet med att förändra innebörden av ett svenskt kulturarv. Resonemanget byggde på hur kulturarvet måste anpassas till de människor som lever i Sverige idag, det vill säga inrymma fler befolkningskategoriers berättelser, erfarenheter och historieber.

I vår undersökning fann vi även en utbredd ambivalens bland de tillfrågade cheferna inför ämnet etnisk och kulturell mångfald. Denna tvehågsenhet bildade ett mönster i och med att ungefär samma problematiserande resonemang återkom hos många. Ambivalens vill jag här se som ett samlande begrepp för det mönster av tveksamheter och problematiseringar som väcktes av de intervjuade inför ökad representation inom den egna organisationen. Medan resonemangen om de positiva aspekterna med mångfald ofta var fåordiga och kortfattade var redogörelserna för de problematiska sidorna betydligt mer utvecklade och omfattande.

Det var vanligt att de intervjuade cheferna och deras organisationer intog en *försiktig och avvaktande hållning* inför ett mer aktivt mångfaldsarbete. Denna försiktighet motiverades i verksamhetsberättelser och samtal utifrån att det rädde oklarheter över hur man skulle kunna bli en del av "det nya Sverige". Det nya Sverige, syftade på ett etniskt diversifierat land, en tankefigur som föreföll att utgå från en implicit jämförelse med ett "gamalt Sverige", det vill säga två föreställda och kontrasterande gemenskaper. Genom att poängtera att det handlade om ett nytt land sågs det också som rimligt att den egna anpassningen måste handla om långsamma och långsiktiga processer. Och för att allt skulle gå rätt till krävdes att frågan först behandlades under seminariedagar, i interna utredningar om snedrekryteringens orsaker och framför allt genom att försöka åstadkomma konsensus mellan organisationens medarbetare. Det var som om man önskade att lösa alla upptänkliga problem innan det reella mötet med "det nya Sverige" ägde rum.

De ambivalenta funderingarna framkom ofta i form av *etniska berättelser*. Dessa

identitetsberättelser innehöll beskrivningar av "invandrades" egenskaper och problem (jfr Martin 1995). Vår narrativa analys lyfte fram hur redogörelserna var etniska i så motto att de underförstått mejslade ut en etnisk svenskhet – och dess position i världen – genom att beskriva tillkortakommanden hos "invandrarkategorin", det vill säga människor med ursprung utanför västvärlden och i östra Europa. I dessa etniska berättelser återkom redogörelser för hur invandrarna inte sökte sig till kulturen på grund av att de främst kommit till Sverige för att tjäna pengar, en möjlighet som saknades inom kultursektorn. Man hävdade att kultur inte ansågs som fint bland "invandrargrupperna" – eller "de nya svenskarna" som de också kallades. Ytterligare redogörelser handlade om hur de nya var ovana vid stora kulturinstitutioner och -byggnader, som inte var så vanliga i de länder och landsbygder som man förknippades med. Det berättades också om hur invandrare och flyktingar var rädda för sådant som kunde kopplas till stat och myndigheter, eftersom många upplevt förföljelse i sina forna hemländer. En annan återkommande skildring handlade om hur "invandrarungdomar", särskilt flickorna, hindrades av sina föräldrar att utbilda sig och söka sig till konsten och kulturen och dess platser.

I berättelserna tog man också upp "invandrarnas" brister i det svenska språket som ett grundläggande problem. Distan- sen mellan institutionerna och "de nya svenskarna" ansågs till stor del bero på kommunikationssvårigheter. Man menade att det därför var viktigt att den egna institutionens verksamhet och budskap kommunicerades tydligare, bland annat genom mer användarvänliga hemsidor. Det var som om problemen skulle kunna

lösas bara immigranterna "förstod" vad institutionerna ville förmedla. Det var också vanligt att mångfalden väckte ambivalenta farhågor om sänkt kompetens och kvalitet. Inte minst förknippades begreppet dessutom med amatörism och föreställningar om "förorten".

De etniska berättelserna förmedlade med andra ord en bild präglad av koloniala förståelseformer; immigranterna framstod som alltför kultur- och traditionsbundna och i behov av att lära sig om demokrati, könsroller, modernitet och inse vikten av att kunna kommunicera på svenska. Det var en uppräkningslista av önskvärda egenskaper och samtidigt rekvisita för en föreställd svenskhet. Dessa förståelseformer underbyggde de ambivalenta hållningar som aktiverades i samband med att ämnet kom på tal. Mångfaldens förmodade fördelar slukades bokstavligen av dess förmodade problem. Effekten av många ledares ambivalens inför "den andres" förmåga och egenskaper skapade sammantaget en exkluderande mur, en både synbar och mätbar demarkationslinje. Jag tror att det är viktigt att här påpeka att denna effekt inte alls behöver vara densamma som de inblandades avsikter. Tvärtom kan människor ha goda avsikter, vara övertygade humanister och vara för människors lika värde, men samtidigt gemensamt skapa uteslutande strukturella effekter genom sitt tolkningsföretag och gemensamma sätt att förstå världen.

FÖRDJUPA

BEVEKELSEGRUNDER

Ledningarnas bristande kunskaper och engagemang var som sagt en av de fyra exkluderande mekanismer som vi fann i vår undersökning. I återkopplingen, som

skedde genom skrifter, föreläsningar och workshops, försökte vi därför att förmedla resultatet så pedagogiskt som möjligt för att få dessa centrala aktörer att äga frågan. Att äga en fråga innebär att ha insikt i ett problem och kunna se hur man själv är både en del av det och en del av dess lösning. Fördjupade kunskaper och bevekelsegrunder såg vi också som en grundförutsättning för att institutionsföreträdarna skulle kunna ta tag i de övriga tre exkluderande mekanismerna *nätverksrekrytering, mångtydighet* och *ambivalens*.

Kultursektorns representanter är känsliga inför bilden av sig själva som snäva och uteslutande. Den dominerande uppfattningen bland dessa aktörer är att man själva är gränsöverskridande, reflexiva, samhällskritiska och nydanande. Våra intervjuer visade dock att de förknippade "det nationellt svenska" med *ett* folkslag med en kultur, en historia och ett språk, det vill säga som något etniskt och gränsbevarande. Diskussionen om vad det nationella representerar och exkluderar blev därför central i vår återkoppling till kultursektorn.⁴ Ofta berördes hur ett etniskt nationsbegrepp skulle kunna ersättas av ett dito som stod för en bred medborgargemenskap – som det normala nationella.

För att få kulturinstitutionernas ledande aktörer att uppfatta sin delaktighet i ett större problem försökte vi koppla deras *enskilda* erfarenheter och *individuella* förhållningssätt till de större gemensamma mönster som institutionerna och myndigheterna skapade. Framför allt bidrog det till insikter hur man skapade gemensamma budskap om normalitet och avvikelse. Hur bidrog var och en till bilden av en normal svensk skådespelare, konstnär, regissör, producent eller museichef? Hur bidrog var och en på sitt håll till den normala svenska Konsthallen, Teatern eller

Myndigheten? Vilka befolkningskategoriers berättelser och erfarenheter gavs plats – respektive inte plats – vid en närmare granskning? Vilka grupper fanns representerade bland dem som stod för agendan?

Hos många ledande personer fanns en uppfattning att de själva besatt en förmåga att problematisera den bekanta verkligheten, både för såväl etniska svenskar som för olika minoritetsgrupper. Inte minst när det gällde att bestämma angelägna teman för de konstnärliga produktionerna. I våra försök att ifrågasätta denna hållning, tog vi upp konstens och etnologins gemensamma kunskapsteoretiska utgångspunkter i hermeneutik. Konsten och etnologin delar uppgiften att problematisera och reflektera kring det sociala livet, hur det är att vara människa bland andra människor i vardagen. Kulturen gestaltar människoöden och förnöjer, förmedlar insikter och närmar sig det bekanta med ytterligare erfarenheter och alternativa perspektiv. Mycket av det som skapas inom både etnologins och kulturens fält bygger på principen att den sociala verkligheten inte "finns i sig", som en objektiv sanning. Verkligheten finns i själva verket som en uppsättning perspektiv, som något uttolkat utifrån olika horisonter/sociala positioner (Warnke 1993, Taylor 1994). Till kulturens styrka hör att den möjliggör gestaltningar av denna komplexitet, dels i ett och samma verk men också genom hur olika verk läggs sida vid sida.

Jag tror på ett slags "Multi-Sited Ethnography" i dessa pedagogiska sammanhang, det vill säga en blandning av perspektiv och materialkategorier. För att övertyga målgruppen räcker det inte med att förmedla statistik, intervjuvar och hänvisa till annan forskning som stödjer ens slutsatser. Ett sätt att bidra till djupare

självinsikt hos människor, som sällan rör sig över segregationens demarkationslinjer, är att förmedla erfarenheter hos minoritetsförfattare och initiera läsning av sådan litteratur.

Ett exempel är den romske sångaren Hans Caldaras självbiografi *I betraktarens ögon* (2002) som förmedlar ett stycke välbekant svensk kulturhistoria sedd utifrån en romsk sällan representerad horisont. I Caldaras skildring blir betydelsen av analytikerns sociala position uppenbar. Vi får följa hur kända folkliga författare, journalister, poeter och regissörer väljer att reducera romernas liv till att motsvara sina egna och publikens (läs: majoritetsbefolkningens) föreställningar, långt ifrån släkten Caldaras upplevelser och erfarenheter.

Anledningen till att jag framhåller Caldaras bok är att litteratur som bygger på den här typen av horisontförskjutning så tydligt visar hur perspektivberoende och sammansatt verkligheten är. Liknande speglingseffekter frammanar Sammy Davis Jr:s självbiografi *Why me?* (1990) och Hanif Kureishis *The Buddha of Suburbia* (1999). För franska förhållanden kan det liknas vid hur en film, som Rachid Boucharebs *Infödd soldat* (2006), genom sin perspektivförskjutning gjort skillnad genom att påverka pensionerna till afrikanska soldater som deltog i andra världskriget. Oavsett graden av fiktion manar dessa biografiska och konstnärliga uttryck till självreflexion. Läsaren/åskådaren tvingas att reflektera över sitt eget sätt att tolka och bemöta omvärlden, eftersom denne läsare ofta själv är närvarande, som den som har tolkningsföreträde i mötet och som får syn sig själv i den andres ögon, från den andres horisont.

Det är inte bara det att minoriteters liv i dessa verk framställs som mer flerdimensionella än vad som är brukligt i officiella

berättelser och mediala framställningar. Det handlar också om något mer än människors möten med en oförstående och stigmatiserande omvärld. Skildringarna innehåller även individuella möten där den underordnade *erkänns* som en likvärdig människa. Ofta har dessa möten lämnat outplånliga minnen hos författarna, alltsedan barn- och ungdomsår. Sådana episoder säger något allmänmänskligt, de ger oss verktyg och vägledning i hur det går till när ett erkännande gestaltas, när horisonter kan smälta samman på ett framgångsrikt vis.

I samband med vår undersökning blev vi varse de svaga subjektspositioner som tilldelades konstnärer och kulturarbetare med utländsk bakgrund (jfr Lagerkvist 2000, Länsmusiken 2004, Zahran u.å.). Intresset hos kulturmyndigheterna och kulturinstitutionerna var svagt för dessa konstutövares erfarenheter av problemen inom kultursektorn och för deras analyser av det samtida svenska samhället. Deras bedömningar föll utanför ramen för "det trovärdiga", med andra ord utanför den dominerande diskursen. Ett sätt som jag funnit för att förmedla vikten av dessa kulturarbetares erfarenheter är att ta utgångspunkt i den amerikanske sociologen Everett V. Stonequist, som på 1930-talet gav ut boken *The Marginal Man* (1937). "The marginal man" syftar på individer som exempelvis är födda av föräldrar tillhörande olika etniska minoritetsgrupper, eller som pendlar mellan olika kulturella sammanhang genom att tillhöra en minoritetsgrupp och samtidigt vara en del av ett majoritetssamhälle.

Stonequists resultat visar hur en människa som tillhör en marginaliserad kategori utvecklar ett *dubbelt medvetande*. Min fria tolkning av Stonequists dubbla medvetande innehåller två aspekter. Dels

innebär det att den marginaliserade människan blir medveten om hur hon eller han uppfattas av sin omgivning. Genom att tillhöra en socialt utpekad grupp får hon eller han "syn på sig själv": genom vardagens upprepade bemötanden, genom att se och höra sig omdebatteras och vara i fokus för integrationspolitiska åtgärder, genom att läsa om sig själv på löpsedlar, i nyhetsmedier och forskningsresultat samt genom andra fora. Man utvecklar med andra ord ett reflexivt förhållningssätt genom att se sig själv "utifrån", uppfattad i andras ögon.

Det dubbla medvetandet innebär *också* en förmåga att analysera strukturella problem och hinder. Unga människor i den multietniska förorten Fittja – söder om Stockholm och där de flesta boende har

ursprung utanför Europa – kan redogöra på ett ganska abstrakt plan för återkommande mönster i medierapporteringen om "förorten" och "invandrare". De vet vilka förståelseformer om immigranter som dominerar bland journalister. De lär sig det strukturella genom att själva vara det återkommande objektet för medieframställningarna över tid. De unga kan därmed ringa in mönster som var och en av de enskilda skribenterna inte förmår att upptäcka (Pripp 2002).

Denna förmåga hos de unga kan översättas till Stonequists resonemang om hur människan i marginalen genom sitt dubbla medvetande har förutsättningar för att bli en skarp samhällsanalytiker (Trondman 1993). Inom kultursektorn betyder det att närvaron av människor som har erfaren-

heter av marginalisering – på grund av exempelvis funktionshinder, kön, ursprung eller klasstillhörighet – tillför perspektiv som blottlägger dolda och exkluderande ordningar. De tillför nya horisonter, när den komplexa verkligheten ska gestaltas och därigenom definieras. Det kan här vara lämpligt att återknyta till skådespelaren Mina Azarians ord: "När jag ringer och söker jobb, måste jag *alltid* förklara mig först att jag inte söker en invandrarsroll utan en roll som passar mig." Det är de upprepade erfarenheterna hos Azarian som inför en kulturchef kan låta som en överkänslig skådespelares subjektiva upplevelser, men som för Azarian och hennes kollegor utgör en tydlig och distinkt exkluderande struktur. Sådana strukturella erfarenheter hos underordnade grupper får så gott som alltid stöd av tillgänglig statistik. Inte sällan bekräftas deras verklighetsbilder senare – i historiens ljus.

EFFEKTER?

I skrivande stund har det av regeringen utlysta Mångkulturåret 2006 avslutats i Sverige. Och det är för tidigt att dra några slutsatser om effekterna av våra insatser.⁵ De ansträngningar som gjorts från forskarhåll är naturligtvis otillräckliga för att ensamma åstadkomma förändringar. Det är ett pussel där många olika aktörer samverkar. Forskarnas roll är snarare att fördjupa perspektiven, erbjuda verktyg och att i samverkan med aktörerna följa upp processen. Till regering, kulturmyndigheter och kulturinstitutioner föreslog vi också olika styrmedel, som tydligare direktiv och mål, högre krav på institutionernas mångfaldsarbete och redovisning av faktiska resultat (Pripp, Plisch & Printz-Werner 2005). Vi föreslog att man

även borde överväga ekonomisk styrning, där insatserna inom fältet borde kopplas till tilldelade medel.

Under de två år som gått sedan vi presenterade vår undersökning kan vi dock konstatera att den inspirerat kulturinstitutionerna på en rad områden. Representationsfrågorna har kommit upp på agendan hos ledningsgrupper och styrelser. Inom dans- och musiklivet har det sedan tidigare funnits många organisationer och institutioner som arbetat med mångkultur. Teatern är det område som under senare tid upplevt de största förändringarna. Ungefär tio regionala och storstadsbaserade teatrar, samt den statliga Riksteatern, utvecklar sina ordinarie repertoarer till att också omfatta dramatiker, skådespelare och regissörer av varierande ursprung. Minst gehör har vi mött hos museer och kulturarvssektorn, där representationsfrågorna fortfarande är lågt prioriterade och ambivalensen omfattande inför den etniska och kulturella mångfalden.

Vi har också kunnat skönja försök hos vissa institutioner att bygga upp nya överbryggande nätverk, inte minst bland de ovan nämnda teatrarna. Och Statens konstråd driver exempelvis ett projekt där man i olika delar av landet skapar kontakter med konstnärer med immigrantbakgrund. Det är osäkert vart alla dessa projekt kommer att leda, om de kommer att skapa en förändring som är beständig och ifall de kommer att sätta sina avtryck i organisationer och publikgrupper.

Få institutioner har hittills kommit att aktivt bearbeta den tredje exkluderande mekanismen, den improduktiva mångtydigheten. I undersökningen var det ju tydligt hur vagt formulerade betydelser av kultur och mångkultur "gled runt" i verk-samheterna på ett otydligt sätt. Man saknade därigenom bäring i arbetet. Nya in-

ställningar till begreppet kom lätt att konkurrera ut innebörder som utmanade dominerande ordningar och intressen. Samtidigt var det många ledningar som i intervjuerna tog upp behovet av fördjupning och problematisering. Men intresset för fördjupade kunskaper har därefter varit mycket svagt. Och initiativ för att gå till botten med ämnet har till och med motarbetats från en del högt uppsatta chefer. Det kanske säger något om kulturbegreppet som hyperkomplext, som ett centralt maktbegrepp.

Min erfarenhet är att det finns en utbredd ovilja hos centrala aktörer i allmänhet att utmana klassiska estetiska och antropologiska kulturbegrepp. En anledning är att de traditionella uttolkningarna av begreppen utgör grundfundament i hur vi kategoriserar och förstår oss själva, i kontrasterande identitetskonstruktioner. I undersökningen fördjupade vi oss delvis i teorier om exempelvis multikulturalism och etnisk mångfald för att också lämna utrymme åt uppslag till praktiska tillvägagångssätt. Ett sådant sätt var att föreslå varje institution att utveckla *en* modell innehållande *flera* distinkta, parallella och likvärdiga förhållningssätt till mångkulturbegreppet. Det var för att undvika krockar mellan olika dogmatiska definitioner, låsta positioner och mot tendensen att "glömma bort" de känsliga representationsfrågorna.

Ett uppslag som vi gav var att en institutions arbete med kulturell mångfald skulle kunna innehålla följande fem likvärdiga ställningstaganden: 1) Kulturell mångfald innebär ett brett liberalt begrepp som representeras olika stilar, genrer, konstformer, sociala identiteter, erfarenheter, osv. 2) En konstnärlig utövare (eller motsvarande) kan representera/förknippas med en eller flera etniska grupper

och kulturella traditioner, om hon eller han så önskar. 3) En konstnärlig utövare (eller motsvarande) ska inte behöva förknippas med sitt ursprung, om hon eller han inte önskar det. 4) En grupp/region/stat eller liknande ska kunna representeras med flera parallella och även motstridiga uttryck. 5) Konstnärliga uttryck (och liknande) är sammansmältningar och blandformer, dvs. uttryck för kreolisering och hybridisering av olika idéer, traditioner, stilar, genrer och livsvillkor.

För oss var det viktigt att i dessa ställningstaganden betona att det är den enskilde konstnären som själv avgör sina ämnesval och hur hon eller han ska kategoriseras. Detta förutsatt att organisationen överhuvudtaget har representationsfrågan på sin agenda. Den otydliga mångtydigheten gav ju institutionerna möjligheter att hoppa över de utmanande representationsfrågorna. Som jag nämnde ovan gled man ofta över till hur mångkultur och etnicitet fanns med som teman i produktionerna, då vi frågade om samsammansättningen i organisationerna.

För ändamålet tog vi fram en enkel modell med fyra frågor – *om*, *för*, *med* och *av* – som varje kulturinstitution borde ställa sig: 1) i vilken utsträckning handlar verksamheten *om* etnisk och kulturell mångfald (i exempelvis produktioner), 2) i vilken omfattning sker verksamheten *för* en mångfaldig publik/målgrupp, 3) i vilken mån sker den tillsammans *med* personer med utländskt ursprung och tillhörande nationella minoriteter (exempelvis som experter och rådgivare) samt 4) i vilken mån utförs verksamheten *av* personer som representerar en etnisk och kulturell mångfald (vilka som sätter agendan, beslutar, producerar, etc.)? Modellen har trots sin enkelhet fått någorlunda genomslag bland institutionerna och har ofta an-

vänts som argument för att också inrikta sig på representationsfrågorna och därmed problematisera rekryteringsrutiner och ambivalenta funderingar över "de andras" bristande förmågor.

I den här artikeln har jag försökt att visa hur man genom etnologiska perspektiv kan bidra med kunskaper som skärskådar myndigheter och institutioner. En ytterligare poäng har varit att lyfta fram etnologens särskilda möjligheter att pedagogiskt påverka sina uppdragsgivares/samverkanspartners reflexivitet och medvetandegöra dem om hur det strukturella skapas empiriskt på en mikronivå.

Etnologen som samverkat med myndigheter under längre tid har enligt min erfarenhet ofta utvecklat en egen reflexiv förmåga, som bygger på omfattande kunskaper om läsnas sätt att tolka resultaten och omsätta dem i handlingsprogram. Uppenbart för uppdragsforskaren är hur texten utgör en pedagogisk konstruktion och att hon eller han inte kan undgå att upptäcka sig själv som politiskt subjekt; på ett transparent vis ser man sig involverad i samhällsbyggen där det nationella går mot en bred medborgargemenskap eller bryts upp till förmån för transnationella och regionala gemenskaper. Samverkan med olika aktörsgrupper inom ett område, som till exempel konstutövare innanför och utanför kulturens sanktionerade fält, skapar ett slags "Multi-Sited Ethnography", perspektivförskjutningar, som sedan kan utnyttjas i det pedagogiska upplägget av resultatredovisningen. Möjligheter ges att medvetandegöra människor som inte är vana att se sig själva och verkligheten i "andras ögon". Forskaren får ett material ur vilket det går att förklara komplexa problem på ett enkelt och erfarenhetsnära sätt, utan att för den delen trivialisera eller förenkla för mycket.

NOTER

- ¹ Artikeln är ursprungligen skriven för *Ethnologie Françoise* 2008.
- ² Den viktiga frågan om samtidsetnologen som maktutövare och politiskt subjekt är för övrigt, enligt min mening, något som alltför sällan diskuteras inom ämnet i Sverige (Lundstedt 2005). Kanske är det så att den representationskritiska debatt som den svenska etnologin påverkades av, från bland annat antropologer från USA och tredje världen, egentligen aldrig slog rot inom etnologin på djupet. Mitt intryck är att man påverkades av perspektiv som lyfter fram hur forskaren påverkar sitt fält och hur kulturer är alltför komplexa för låta sig beskrivas i monografier och hur etnografiska texter utgör konstruktioner av verkligheter. Men diskussionen om forskaren som politiskt subjekt fick få avtryck i Sverige.
- ³ Endast ett fåtal institutioner hade exempelvis utvecklat distinkta intersektionella modeller, som hade kunnat skapa tydlighet och struktur i arbetet med såväl kulturella uttryck som i mångfaldsarbetet inom organisationerna.
- ⁴ Inkludering av den andre förutsätter främst en förändring av bilden av sig själv, en nödvändighet som är särskilt viktig hos den grupp som har tolkningsföreträde. Identitet är ju som bekant ett resultat av ett kontrastspel och skillnadsskapande. Definitionen av begreppet invandrare bygger med andra ord ytterst på definitionen hos dominerande grupper av begreppet svensk. Och så länge detta nationella svenska vilar på etnisk grund framstår immigranter och immigranttätlingar som det icke-svenska/icke-nationella.
- ⁵ Regeringens nya regleringsbrev till kulturinstitutionerna och kulturmyndigheterna är inte formulerade ännu och i min forskning tänker jag sammanställa det långsiktiga resultatet om ungefär två år.

Jag kommer att utvärdera vilka avtryck som satts genom artiklar, rapporter, utredningar, möten med ledningsgrupper, styrelser och samarbeten med små och stora institutioner. Ännu vet vi heller inte betydelsen av vårt deltagande i kultursektorns konferenser, seminarier och workshops och i debatter. I Sverige finns även mångkulturkonsulenter som ansvarar för mångkulturfrågor i olika regioner och som bland annat samarbetar med oss forskare och arbetar mot politiker och ledningsgrupper lokalt och regionalt. Dessa kon-

sulenter har arbetat framgångsrikt med frågorna enligt den senaste utvärderingen (Edström 2006).

LITTERATUR

- Bethoui, Alireza, 2004. "Nätverksrekrytering och diskriminering av invandrare." I: Pripp, Oscar (red.), *Mångfald i kulturlivet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Borevi, Karin, 2002. *Världsfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Uppsala universitet, Universitetsbiblioteket. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala.
- Brylla, Charlotta, 2003. *Die schwedische Rezeption zentraler Begriffe der deutschen Frühromantik. Schlüsselwortanalysen zu den Zeitschriften Athenäum und Phosphoros*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. (Diss.)
- Caldaras, Hans, 2002. *I betraktarens ögon*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Davis Jr, Sammy, 1990. *Why me?* Los Angeles: Warner Books.
- Edström, Nina, 2006. *Har du sett mångkulturkonsulenten? Utvärdering av verksamheten med regionala konsulenter för mångkultur*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Fink, Hans, 1988. "Et hyperkomplekst begrep. Kultur, kulturbegrep og kulturrelativisme." I: Hauge, Hans & Horstbøll, Henrik (red.), *Kulturbegrebets kulturhistorie*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Edström, Nina & Printz-Werner, Saara, 2004. *Mylla för mångfald? Om strategier och stötestenar i kommunalt mångfaldsarbete*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Einhorn, Stefan, 2005. *Konsten att vara snäll*. Stockholm: Forum.
- Furumark, Anna, 2004. *Varför blir det så snett II? En rapport om konst och makt*. Stockholm: Konstfack: Liljewalchs; Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Giddens, Anthony, 1993. "Problems of Action and Structure." I: Cassel, Philip (ed.), *The Giddens Reader*. London: MacMillan.
- Granovetter, Mark S., 1973. "The Strength of Weak Ties." I: *American Journal of Sociology* 78.
- Högdahl, Elisabeth, 2003. *Att göra gata – om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds förlag. (Diss.)
- Kureishi, Hanif, 1999. *The Buddha of Suburbia*. London: Faber and Faber.
- Lagerkvist, Cajsa, 2000. *Världar emellan? : frågan om etnisk mångfald i kulturlivet : förstudie om invandrade kultur- och mediearbetares situation på arbetsmarknaden, med diskussion om vidare forskning*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Länsmusiken i Stockholm, 2004. Kartläggningen av Etnisk och kulturell mångfald inom musik och scenkonst i Stockholms län.
- Marcus, George, 1995. "Ethnography in/of the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography." I: *Annual Review of Anthropology* nr 24/95.
- Martin, Denis-Constant, 1995. "The Choice of Identity." I: *Social Identities* 1:5–19.
- Mlekov, Katarina & Widell, Gill, 2003. *Hur möter vi mångfalden på arbetsplatsen?* Lund: Studentlitteratur.
- Pripp, Oscar, 2001. *Företagande i minoritet. Om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje*. Tumba: Mångkulturellt centrum. (Diss.)
- Pripp, Oscar, 2002. "Media och levd erfarenhet." I: Pripp, Oscar & Ramberg, Ingrid (red.), *Fittja, världen och vardagen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Pripp, Oscar (red.), 2004. *Mångfald i kulturlivet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Pripp, Oscar; Plisch, Emil & Printz-Werner, Saara, 2005. *Tid för mångfald*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Runfors, Ann, 2003. *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar. En studie av hur invandrar-skap formas i skolan*. Stockholm: Prisma. (Diss.)
- Stonequist, Everett V., 1937. *The Marginal Man. A Study in Personality and Culture Conflict*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Trondman, Mats, 1993. *Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlssons.
- Taylor, Charles, 1994. *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Tilly, Charles, 2000. *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv förlag.
- Warnke, Georgia, 1993. *Hans-Georg Gadamer. Hermeneutik, tradition och förnuft*. Göteborg: Daidalos.
- Young, Iris Marion, 1990. *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.
- Zahran, Mohammed, u.å. *Etnisk mångfald i kul-*

turlivet: Ambitioner och verklighet. Göteborg: Arbetsförmedlingen Kultur Västra region. Stencil.

Öhlander, Magnus, 2005. "Inledning." I: Öhlander, Magnus (red.), *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt.* Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

Exclusion as a Field of Research
– *Inclusion as a Mission*

Ethnological methods are well suited for exploring and explaining structural discrimination within different kinds of social institutions. The ethnologist has various opportunities to study the mechanisms of exclusion that are difficult to identify on

an everyday micro level, and link this empirical level to structures on a macro level. In this article I discuss four different mechanisms of exclusion within the state-financed public culture sector: insufficient knowledge concerning diversity management, recruitment by networks and strong ties, ambiguity and ambivalence. I also discuss in what manner the results of this research can be used to affect the policies of authorities and institutions/departments. Ethnology and aesthetic culture share common ground in hermeneutic, and the article points out the ethnologist as an actor of change and a reflexive pedagogue. This is illustrated by examples of how you can get the principals to set about the results and put them into action.

Key words: structural discrimination, ethnic nationalism, the cultural sector, immigrants, ethnology of commission, reflexivity.